

PARTICIPACE RODIČŮ PŘI SOCIÁLNĚ PRÁVNÍ OCHRANĚ DĚTÍ

PARTICIPATION OF PARENTS IN THE CHILD PROTECTION SYSTEM

Lucie Šanderová

Abstract: *This article explores the ways in which parents perceive, experience and negotiate participation in and interventions of child protection system. Based on review of qualitative studies focused on parents' views, it shows the importance of worker-parent relationship and system-parent approach. The ways how parents perceive workers and themselves in different moments of child protection processes is shown to be the primary influence shaping parents' reactions to interventions (including decision not to cooperate). Parents who experienced helpful, participative, respectful and relatively fair interventions tended to cooperate with child protection workers. As a result positive engagement of parents in child protection system is proposed.*

Keywords: *Participation, Parents, Child protection system, Child welfare, Cooperation, Power, Czech Republic.*

Úvod

Tento text se zabývá participací, tedy spolupodílením se, rodičů na procesech sociálně-právní ochrany dětí (SPOD) z perspektivy samotných rodičů. Celý systém péče o ohrožené děti je v České republice v centru pozornosti široké i odborné veřejnosti. Vzhledem k poměrně vysokému počtu dětí umístovaných v České republice do ústavní péče a velmi nízkému počtu podpůrných služeb pro rodiny existuje předpoklad, že v některých případech byly a jsou děti odebrány zbytečně – tedy, že systém příliš často, snadno a rychle využívá možnosti odebrání dětí z rodiny a omezení rodičovských práv. Nově chystaná novelizace legislativy chce na tento problém reagovat zejména rozvojem pěstounské péče, služeb podporujících setrvání či návrat dítěte do původní rodiny, zavedením standardů kvality pro sociálně-právní ochranu dětí a zavedením povinnosti pořádat ve spolupráci s rodiči a dalšími odborníky případové konference (viz. Vládou schválená novela Zákona č. 359/99 Sb.). V těchto změnách je patrný náznak posunu od představy, že rodiče jsou nebezpečným problémem, k představě, že rodiče se mohou stát součástí řešení dítěte a potenciálně participovat na rozhodnutích ovlivňujících významně budoucnost jejich rodiny. Podobnými změnami, jakými dnes prochází systém péče o ohrožené děti v České republice, přitom procházely, nebo procházejí, systémy v zahraničí.

1 Formulace problematiky

Myšlenky jako partnerství, participace či empowerment dominují přemýšlení o sociální práci a způsobu poskytování sociálních služeb od 80. let 20. století (Corby, Millar a Young, 1996). V oblasti sociální práce panuje obecné přesvědčení podpořené řadou výzkumů (např. Cleaver a Freeman, 1995; Hardy a Darlington, 2008; Ghaffar,

Manby a Race, 2011), že participace klientů sociálních služeb na formulaci problémů, cílů i návrhů řešení zvyšuje pravděpodobnost úspěchu intervencí. Bez participace klientů hrozí, že sociální pracovník bude pracovat na problémech, cílech a řešeních zcela sám, jelikož klienta „pálí“ něco úplně jiného. Budou-li se představy klienta a sociálního pracovníka lišit výrazněji, je velmi pravděpodobné, že klient (nebo sociální pracovník) přestane spolupracovat.

Problém nespolupráce hrozí i v poněkud komplikovanější oblasti jakou je sociálně-právní ochrana dětí. To potvrzují výzkumy (např. Reich, 2005; Zpěvákova, 2009; Šanderová, 2010), které se snažily porozumět procesu interakce pracovníků SPOD s rodinami a jeho vazbě na rozhodování zda dítě v rodině ponechat či nikoliv z perspektivy samotných pracovníků. Výsledky těchto výzkumů poukazují na (ze strany pracovníků SPOD) vnímanou nespolupráci rodičů jako na klíčový faktor ovlivňující rozhodnutí pracovníků podat návrh na opatření vedoucí k umístění dítěte mimo rodinu a zároveň upozorňují na přítomnost neshody pracovníků SPOD a rodičů na definici problému v těchto případech.

Výzkumy praxe systému SPOD v zahraničí v návaznosti na tento posun ve filosofii profese zahrnují v posledních dvou dekáдах stále častěji perspektivu rodičů, kteří mají se systémem osobní zkušenost. Jsou zkoumány jejich názory na využití individuálních plánů (Smith, 2008), na autoritu sociálních pracovníků (Reich, 2005), či na průběh setkání s jejich dětmi u pěstounů (Haight, Black, Workman a Tata, 2001). Do pole výzkumu a formulace nových politik v oblasti sociálně právní ochrany dětí se tak postupně dostává dlouho opomíjená perspektiva.

Výsledky těchto výzkumů upozorňují na význam vztahu mezi rodiči a pracovníky SPOD a zdůrazňují vliv podoby jejich vzájemné interakce na to, jakým způsobem pracovníci rodiče vnímají a jakým způsobem pak v daném případě může tato perspektiva ovlivnit pracovníkovu jednání a rozhodování (Smith, 2008). Od 80. let minulého století pak byla v anglosaském světě zaváděna do praxe participace rodičů na případových konferencích jako reakce na snahu o posílení práv rodičů a zlepšení kvality vztahů mezi sociálními pracovníky a rodiči (Corby, Millar a Young, 1996). Od té doby vzniklo několik zajímavých výzkumů mapujících zkušenosti s tímto metodickým nástrojem, ale i výzkumy zaměřené na vztahy mezi pracovníky SPOD a rodiči, ze kterých můžeme čerpat mnoho inspirace pro promýšlení změn v systému českém.

2 Participace a spolupráce rodičů

2.1 Participace rodičů na případových konferencích

Podobnými změnami, jakými prochází dnes systém péče o ohrožené děti v České republice, procházelo začátkem 90. let Německo. Tehdy byly do tamější legislativy zavedeny skupinové případové konference za účasti odborníků a nejméně jednoho člena rodiny. To vše s vírou, že se tak podaří nastavit prostor pro participaci rodičů na rozhodování o budoucnosti jejich dětí a celé rodiny. Sarah Hitzler a Heinz Messmer z univerzity v Bielefeldu se zajímali o to, zda se tento cíl participace rodičů na rozhodování daří prostřednictvím skupinových případových konferencí v praxi

naplňovat. Realizovali kvalitativní výzkum analyzující, jakým způsobem dochází k rozhodování v rámci německých případových konferencí. Z rozboru nahrávek a pozorování 14-ti případových konferencí vyplynulo, že účast rodičů na případové konferenci není jedno a totéž jako participace na rozhodování (Hitzler a Messmer, 2010). Upozorňují na to, že i přes účast rodičů na případové konferenci nedochází k jejich zapojování do rozhodování a plně se tak projevuje mocenská nerovnost rodičů s profesionály. Podle Hitzler a Messmera (Hitzler a Messmer, 2010) je v praxi přítomnost klientů vnímána spíše jako legitimizující faktor pro rozhodnutí, která byla učiněna profesionály – není však zárukou podílu klientů na rozhodování ani na výstupech z konference.

Pochybnosti do debaty o případových konferencích jako o nástroji zvyšování participace rodičů vnášejí trojice britských výzkumníků Brian Corby, Malcolm Millar a Lee Young. Ve svém článku Parental Participation in Child Protection Work: Rethinking the Rhetoric z roku 1996 se snaží mírnit naděje profesionálů vkládané do případových konferencí. Z jejich výzkumu 110 případových konferencí sice vyplývá, že konference přinášejí určitá pozitiva spočívající ale spíše ve větší informovanosti rodičů o obavách profesionálů, závěrech šetření a rozhodnutích učiněných v rámci sociálně-právní ochrany, než v jejich participaci na procesu rozhodování. 90 % rodičů uvedlo, že byli potěšeni, že se mohou konference účastnit. Naprostá většina těchto rodičů v účasti na případové konferenci viděla alespoň možnost slyšet, co se o nich říká. Přes tyto očividně pozitivní reakce, pouze 18 % rodičů popsalo své zkušenosti jako dobré a 36 % je označilo za velmi nepříjemné. 56 % rodičů mělo pocit, že jejich pohled na věc nebyl brán v potaz. Corby, Millar a Young (Corby, Millar a Young, 1996) proto docházejí k závěru, že funkce případových konferencí se proměnila. Nejde o ventilaci sporů a konfliktů a o dopracovávání se ke společným závěrům a řešením prostřednictvím participace, ale spíše o způsob, jak rodičům představit klíčová rozhodnutí, která již byla učiněna bez jejich přispění. Upozorňují, že pokud je toto cílem – pak jej britské případové konference naplňují. Pokud je ale cílem posílení role rodičů v širším slova smyslu, pak „po britsku“ organizované případové konference své cíle nenaplňují.

Při pozorování konferencí si Corby, Millar a Young (Corby, Millar a Young, 1996) všimli zřetelné přítomnosti konfliktů. Upozorňují proto na specifika sociálně-právní ochrany dětí, kdy mohou nastat konflikty zájmů mezi rodiči a dětmi, nebo konflikty mezi rodiči a profesionály o definici problému. Podle autorů je tento fakt opomíjen jak v metodických materiálech, tak v designu celého systému. Jako řešení vidí proměnu designu případových konferencí takovým způsobem, aby umožňovaly konfrontaci různých zájmových skupin a dávaly prostor k vyřešení těchto konfliktů prostřednictvím vyjednávání (Corby, Millar a Young, 1996).

Dalšími výzkumníky zaměřujícími se na zkušenosti rodičů z případových konferencí byli Wendy Ghaffar, Martin Manby a Tracey Race (Ghaffar, Manby a Race, 2011). Zkoumali zkušenosti 42 rodin ze Severního Irsku, které se účastnily případových konferencí během roku 2009. Většina rodin měla sice pocit, že nemohou ovlivnit rozhodnutí, ale celé tři čtvrtiny měly pocit, že je s nimi během procesu zacházeno relativně spravedlivě. Z výzkumu vyplynulo, že tento pocit relativně

spravedlivého procesu snižoval u rodin pocitu hněvu, přispíval k racionálnější reakcím a umožnil, aby se rozvinul pozitivní vztah rodiny se sociálním pracovníkem.

2.2 Perspektiva rodičů na interakce se sociálními pracovníky a pracovníci

Na vztah mezi rodiči a pracovníky se ve svém výzkumu soustředí i kanadský profesor Gary C. Dumbrill (Dumbrill, 2006). Vnáší do celé problematiky nejen perspektivu samotných rodičů na intervence systému, ale soustředí se i na reakce rodičů na různé způsoby intervence. Prostřednictvím analýzy hloubkových rozhovorů s osmnácti rodiči se zkušeností s intervencí ze strany systému na ochranu ohrožených dětí, odkrývá další zajímavé souvislosti. Způsob, jakým podle rodičů pracovníci systému zacházeli s mocí, byl podle Dumbrilla (Dumbrill, 2006) primárním faktorem ovlivňujícím názor a reakce rodičů na intervence pracovníků systému. Konkrétně rodiče vnímali dva různé způsoby užití moci ze strany pracovníků: jednak „moc nad nimi“ (power over them) jako formu kontroly a jednak „moc s nimi“ (power with them) jako formu podpory či pomoci. To by samo o sobě nemuselo být ničím novým, jen opakováním známého dilematu pracovníků mezi pomocí a kontrolou (viz. také Kopřiva, 1997; Laan, 1998; Úlehla, 1999; Musil, 2004; Navrátil, 2009). Zcela zásadní je ale zjištění o reakcích rodičů na tyto různé typy intervencí. Rodiče zažívající během intervencí pocitu, že moc je užívána nad nimi měli tendenci vzpírat se spolupráci nebo spolupráci jen předstírat (tzv. „hrát hru“ s pracovníky). Zatímco rodiče se zkušeností moci užívané „s nimi“ měli tendenci spolupracovat. Dumbrill (Dumbrill, 2006) na základě těchto zjištění vznáší pochybnosti nad tendencemi některých systémů oddělovat pomáhající a kontrolní složky systému. Podle jeho zjištění by prakticky nebylo možné dosáhnout spolupracujícího vztahu rodič – pracovník, pokud by pracovníci neměli možnost rodičům pomáhat nejen „slovně“ (i když i to vnímají rodiče pozitivně), ale i „materiálně“ (pomoc se zajištěním bydlení, financí, ošacení, jídla, plen apod.). Výzkum Dumbrilla (Dumbrill, 2006) by tak naznačoval, že systém sociálně-právní ochrany dětí, ve kterém se sociální pracovníci a pracovníci soustředí zejména na kontrolu a pomoc jsou nuceni (třeba kvůli pracovnímu přetížení) delegovat na jiné instituce, nebude úspěšně spolupracovat s rodiči. Dumbrill (Dumbrill, 2006) dále na výpovědích rodičů ukazuje, že rodiče jsou si vědomi mocenské nerovnosti mezi jimi a pracovníky a že moc dobře vědí, že když budou pracovníci chtít, mohou nad rodiči uplatnit svou moc. To samo o sobě činí představu zcela rovnocenné partnerské práce v rámci takto nastaveného systému sociálně-právní ochrany dětí pro rodiče téměř nepředstavitelnou. Otázka, jak otevřít větší prostor pro možnost spolupráce a participace rodičů (a do určité míry i dětí) na procesech sociálně-právní ochrany dětí je tedy úzce spjata s problematikou pomoci, kontroly a moci. Zejména pak s otázkou, jak s těmito aspekty v praxi a designu systému pracovat tak, aby se dařilo zároveň pomáhat dětem a přitom zbytečně nerozbijet rodiny.

Podobným tématem se zabýval výzkum Sarah Maiter, Sally Palmer a Shehenaz Manji z Kanady (Maiter, Palmer a Manji, 2006). Prostřednictvím analýzy hloubkových rozhovorů s 61 rodiči docházejí k závěrům, že mocenská nerovnováha je centrálním aspektem vztahu mezi rodiči a pracovníky sociálně-právní ochrany dětí. Jejich zjištění naznačují, že rodiče chtějí být plně informováni o celém procesu a oceňují pracovníky systému, kteří zdůrazňovali pozitiva, a kteří sami při interakcích

odhalují osobní informace a zkušenosti, díky nimž působili lidštěji (Maiter, Palmer a Manji, 2006). Podobně upozorňuje na mocenskou nerovnováhu mezi rodiči a sociálními pracovníky Jennifer A. Reich (Reich, 2005) a dochází k závěru, že na rozhodnutí odebrat dítě z rodiny má (v případech kdy nejsou jasné fyzické známky špatného zacházení s dítětem) stěžejní vliv ochota či neochota rodičů spolupracovat a podřídit se tak autoritě sociálního pracovníka a jeho definici situace.

Ve své knize Child and family assessment in social work practice analyzuje britská výzkumnice Sally Holland (Holland, 2004) velké množství výzkumů věnujících se sociálně právní ochraně dětí ve Spojených státech amerických. Snaží se najít odpověď na otázku, jak by mělo vypadat šetření rodinné situace a práce pracovníků sociálně-právní ochrany dětí, aby se dařilo děti bezpečně nechávat nebo vracet do jejich původních rodin. Upozorňuje na existující tendence pracovníků klást při rozhodování důraz na míru spolupráce rodičů při šetření, přestože zkušenost dětí s životem v rodině je mnohem důležitější než postoj rodičů vůči profesionálům. Z analyzovaných výzkumů Sally Holland zároveň vyplývá, že vztah, který mezi sebou mají pracovníci sociálně-právní ochrany dětí a rodiče, je zcela klíčovým faktorem pro výstupy šetření a rozhodování o budoucnosti rodiny. Pozitivní doporučení profesionálů k návratu dětí z náhradní péče do původní rodiny, nebo k ponechání dětí v rodině, se objevovala pouze v případech, kdy se pracovníci a rodiče byli schopni shodnout na tom, jak se rodina dostala do krize a jak by se z ní mohla dostat.

2.3 Systémový pohled

Pohled na problematiku přístupu pracovníků k rodičům a dětem nám může zajímavě rozšířit perspektiva systému péče o ohrožené děti jako celku. Ve světě se mluví obecně o dvou různých přístupech - jednak o child protection (ochraně ohrožených dětí - pod kterou by se dal zařadit i český model sociálně-právní ochrany dětí) a jednak o child welfare (péči o děti či podporou dětí obecněji - nejen těch ohrožených). Trojice švédských výzkumníků, Evelyn G. Khoo, Ulf Hyvönen a Lennart Nygren (Khoo, Hyvönen a Nygren, 2002), si položili otázku, zda v situaci, kdy je dítě zneužito nebo zanedbáváno má vliv orientace sociálních pracovníků vůči ochraně dětí (child protection) nebo podpoře dětí (child welfare). Výsledky výzkumu využívajícího metody focus groups u pracovníků kanadského systému (zaměřeni na child protection) a pracovníků švédského systému (child welfare) ukazují, že tyto dva různé koncepty ovlivňují způsob, jakým pracovníci popisují své intervence. V případě child protection jsou filosofická východiska pro politiky státu a intervence pracovníků uzpůsobena investigativním a legislativním zájmům. Sociální pracovníci tak zasahují spíše jako vyšetřovatelé a sběratelé důkazů o podezřelých a negativních momentech v životě rodiny. V případě child welfare je kladen důraz na důkladné posouzení (v případě Švédska až 4 měsíce), na následný výběr vhodných intervencí podporujících rodinu jako celek a na zapojení rodiny do pestré škály preventivních a podpůrných služeb potencionálně snižujících počty případů týrání a zanedbávání spojených s chudobou. Autoři tak ukazují, že design, struktura a filosofie systému mají vliv na to, jaké intervence a přístupy volí pracovníci při práci s ohroženou rodinou a dětmi. Khoo, Hyvönen a Nygren (Khoo, Hyvönen a Nygren, 2002) tak v podstatě naznačují, že systém založený na principech ochrany dětí může (na rozdíl od systému založeného na

child welfare) snadněji až automaticky sklouzávat ke kontrole (a trestání), poskytovat méně prostoru participaci rodičů (i dětí) a tím si vysloužit i neochotu rodičů spolupracovat.

Závěr

Přes značné rozdíly a odlišnosti jednotlivých systémů sociálně-právní ochrany dětí, které jsou v tomto textu zastoupeny, můžeme sledovat zajímavý společný prvek. Všechny výzkumy pracující s perspektivou a zkušeností rodičů studují něco, co není zcela závislé na kultuře jednotlivých států. Studují reakce rodičů (či pracovníků) na různé způsoby interakce se systémem a v tomto smyslu jsou tyto reakce převoditelné na situaci v České republice. Odhalují nám psychosociální dynamiku systémů, kdy jednotliví aktéři systému jednájí v závislosti na tom, jak vnímají svoji vlastní pozici v daném systému. Spolupracují „opravdově“ jen tehdy, je-li s nimi s respektem zacházeno a je-li pro jejich perspektivu a jejich názor vytvořen vhodný prostor.

Výzkumy studující zkušenosti rodičů se systémem péče o ohrožené děti nám otvírají nové perspektivy a tím nám umožňují hledat nové způsoby, jak efektivně podporovat rodiče i profesionály v naplňování zájmů dětí. Ukazuje se, že jako profesionálové bychom se měli snažit vybudovat takový systém, který budou rodiče vnímat jako užitečný, pomáhající a zejména spravedlivý. Sally Holland (Holland, 2004) vyzývá přímo ke snaze maximalizovat možnost pozitivního zapojení rodiny do procesu posouzení (což může zahrnovat i rovnocenné posouzení vlivu pracovníka i člena rodiny na vzájemný vztah). Tam, kde se odborníkům daří zapojit rodiče, shodnout se na problémech a cílech, tam se daří i spolupracovat – a tam se daří i lépe pomáhat dětem.

Reference

- CORBY, B., MILLAR, M., YOUNG, L. *Parental Participation in Child Protection Work: Rethinking the Rhetoric*. British Journal of Social Work, 1996, Issue 26, s. 475-492.
- DUMBRILL, G. C. *Parental experience of child protection intervention: A qualitative study*. Child Abuse & Neglect, 2006, Volume 30, s. 27-37.
- GHAFFAR, W., MANBY, M., RACE, T. *Exploring the Experiences of Parents and Carers whose Children Have Been Subject to Child Protection Plans*. British Journal of Social Work, 2011, s. 1-19.
- HAIGHT, W.L., BLACK, J.E., WORKMAN, C., TATA, L. *Parent-Child Interaction during Foster Care Visits: Implications for Practice*. Social Work, 2001, Volume 46, No. 4, s. 325 - 338.
- HARDY, F., DARLINGTON, A. *What parents value from formal support services in the context of identified child abuse*. Child and Family Social Work, 2008, Volume 13, No. 3, s. 252-261.
- HITZLER, S., MESSMER, H. *Group Decision-making in Child Welfare and the Pursuit of Participation*. Qualitative Social Work, 2010, Volume 9, s. 205.

- HOLLAND, S. *Child and family assessment in social work practice*. 1. vydání. London: SAGE Publications Ltd, 2004. ISBN 0-7619-4901-1.
- KHOO, E. G., HYVÖNEN, U., NYGREN, L. *Child Welfare or Child Protection: Uncovering Swedish and Canadian Orientations to Social Intervention in Child Maltreatment*. Qualitative Social Work, 2002, Volume 1, No. 4, s. 451-471.
- KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 1997.
- LAAN, VAN DER, G. *Otázky legitimace sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998.
- MAITER, S., PALMER, S., MANJI, S. *Strengthening Social Worker-Client Relationships in Child Protective Services: Addressing Power Imbalances and 'Ruptured' Relationships*. Qualitative Social Work, 2006, Volume 5, No. 2, s. 167-186.
- MPSV *Sociálně-právní ochrana dětí – obecný úvod*. Praha: MPSV, 2009. [cit. 2010-11-27]. Dostupné na WWW: ><http://www.mpsv.cz><.
- MUSIL, L. *"Ráda bych vám pomohla, ale..." Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman, 2004.
- NAVRÁTIL, P. *Emoční sebereflexe jako předpoklad kvalitní sociální práce*. In *Současnost a perspektiva sociální péče ve společnosti 21. století*. 1. vydání, Litomyšl: Město Litomyšl, 2009, s. 31-46.
- Novela zákona č. 359/99 Sb. [cit. 2012-20-2] dostupné na WWW: ><http://www.vzd.cz/vlada-schvalila-novelu-zakona-o-spo><.
- REICH, J. A. *Fixing families: parents, power, and the child welfare system*. 1. vydání, New York: Routledge, 2005, ISBN 0-415-94726-X.
- Rozsudek ve věci Wallová a Walla proti České republice (stížnost č. 23848/04). Rada Evropy, Evropský soud pro lidská práva, pátá sekce, rozsudek Štrasburk 26. října 2006. [cit. 2010-3-8]. Dostupné na WWW: ><http://www.poradna-prava.cz/folder05/Wallovu-rozsudek.pdf><.
- SMITH, B. D. *Child Welfare Service Plan Compliance: Perceptions of Parents and Caseworkers*. Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services, 2008, Volume 89, No. 4, s. 521 - 532.
- ŠANDEROVÁ, L. *Možnosti podpory rodičovských kompetencí v Plzeňském kraji (ve vztahu k systému SPOD)*. Diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni, Katedra pedagogiky, Plzeň, 2010. Vedoucí práce: Doc. PhDr. Oldřich Matoušek.
- ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. Praha: Slon, 1999.
- ZPĚVÁKOVÁ, L. *Dovednosti v posouzení životní situace zanedbaného dítěte*. Diplomová práce, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra sociální politiky a sociální práce: Brno, 2009. Vedoucí práce: PhDr. Pavel Navrátil, PhD.